

Danilo Kiš Noć i magla

PREDGOVOR

Dramolet (što je možda srećniji naziv od suviše tehničkog izraza TV drama) *Noć i magla* nije plod čiste fantazije; ličnosti, koje se tu pojavljuju pod imenom gospođe Rigo i Emila, transkripcija su stvarnih osoba. Kada sam posle nekih dvadeset godina hodočastio u onaj kraj Mađarske gde sam proveo deo detinjstva, nisam našao svoju učiteljicu; bila se odselila u Peštu, gde sam je potražio. Postala je narodni poslanik i, kako se to kaže, aktivistkinja. Njen muž je imao takođe značajnu, mada lokalnu funkciju. Bez obzira na neka dobra dela koja su nam za vreme rata učinili, pouzdano pamtim da su oboje bili simpatizeri *njilaša*, mađarskih fašista. Podsećanja na takvu prošlost mojih junaka urednik TV-programa je, iz prevelike opreznosti, izbacio, tako da se ovaj moj dramski prvenac sveo na neku vrstu lirske varijacije na temu vremena i sećanja, a od pomenute aluzije ostao je samo naslov – doslovan prevod nacističkog *Nacht und Nebel*, čije je značenje uredniku izgleda izmaklo.

Papagaj je dalek refleks tzv. "lipanjskih gibanja" iz godine 1968. Glavna ličnost je papagajski brbljiv, sentimentaln, poluobrazovan mladić, nakljukan opštim mestima; "crvena buržoazija", zaplašena i dezorijentisana, u početku se ponaša poltronski, a na kraju "puca iz svih oruđa". Ako se dobro sećam, u osnovi drame nalazi se neki *fait divers* (kako Francuzi zovu kriminalističku stranu novina i života) ili je neki sličan *fait divers* usledio posle emitovanja ove drame na televiziji.

Na početku dramske igre *Drveni sanduk Tomasa Vulfa* stoji srećna zamisao – ili nesrećno odsustvo boljih ideja – nekog od urednika televizije, koji je predložio

sedmorici pisaca, među kojima i meni, da napišu dramsku varijaciju na temu jednog od smrtnih grehova. Pošto sam već imao gotov model u ličnosti koja mi može poslužiti kao paradigma lenjosti, to sam predlog prihvatio. Anegdota o drvenom sanduku je, dakle, autentična, kao što je autentična i ličnost nesrećnog pisca koji provodi život čekajući nebeske znake nadahnuća. Za model mi je poslužio moj negdašnji prijatelj, kojeg sam upoznao u Strazburu, i čija se oblomovska figura nadvija kao senka nad celom tom edukativnom dramom. Volju su mu bili ubili u nekom od nemačkih logora, gde je bio odveden kao dete, preživевši pre toga pakao varšavskog ustanka. Živeo je od skromnih ratnih reparacija i u svetu svojih košmara. Verovao je, naivno, da je za literaturu iskustvo stradanja dovoljno.

Što se tiče druge ličnosti u drami, doktora, ona je nastala kontaminacijom dveju stvarnih osoba, koje sam takođe poznavao: jednog starog dobrog Rusa i jednog starog dobrog profesora keramike i crtanja, poreklom Mađara iz Češke, koji mi je, negda, uplatio sumu za tečaj francuskog jezika. Mada u ličnosti pisca iz drame ima bez sumnje deo i mog smrtnog greha – pošto je moj odgovor na pitanje iz Prustovog upitnika: Koju manu najlakše praštate? upravo lenjost – nadam se ipak da te dobre ljude nisam sasvim izneverio i da nisam povredio njihovu uspomenu.

LICA:

MLADIĆ

GOSPOĐA RIGO

EMIL

MLADIĆ: Tražim gospođu Rigo. Mariju Rigo.

(Marija Rigo drži vrata još uvek poluotvorena, na lancu.)

MARIJA RIGO (hladno): Ja sam.

MLADIĆ: Mogu li da uđem? (Hvata za kvaku.)

MARIJA RIGO: Oprostite, ali... s kim imam čast?

MLADIĆ: E, gospođo učiteljice... Zna li šta ste mi tada rekli, pre dvadeset godina. Ne sećate se? Rekli ste mi: Ti ćeš postati poznata ličnost, lekar, pisac, inženjer, možda glumac... i vratićeš se jednog dana u našu varošicu da potražiš svoju dobru staru učiteljicu, gospođu Rigo... Ja ću tada biti, tako ste govorili, ja ću tada biti stara sedokosa gospođa, zaboravljena od svih, pa i od svoje dece, i samo ću razmišljati o tome: gospode, šta li je sada sa mojim učenicima, kakav li im je sudbina donela put. Gde su? Šta rade? Stotine, hiljade mojih učenika, gde su oni sada? Tako ste govorili, gospođo Rigo...

MARIJA RIGO: Aaa, jedan od mojih učenika... Uđite, uđite i dobro došli.

(Mladić ulazi. Dok se smešta i razgleda stan, on nastavlja svoj govor.)

MLADIĆ: Hvala, ovde mi je sasvim dobro, evo ja ću ovde... (Seda na ivicu otomana.) ... Rekli ste: E, tako ćeš se jednom vratiti u naš kraj, u našu malu varošicu i ja te neću prepoznati, doći ćeš možda kolima, ili čak sa svojim šoferom, možda sa ženom, nekom lepoticom koju ćeš mi predstaviti: Evo, učiteljice, ovo je moja verenica... A ovo je moja učiteljica, gospođa Rigo.

MARIJA RIGO: Nisi li ti onaj mali Žilinski, onaj što mu je otac bio lovočuvar?

MLADIĆ: Promašili ste, gospođo, samo za dve klupe i, što je mnogo teže, za četiri godine. Taj je Žilinski bio u četvrtom kad sam se ja upisao.

MARIJA RIGO: Ne znam, zbilja ne znam... Koliko je njih, dete moje, dozvoljavaš da te tako zovem, koliko je njih prošlo kroz moj život... Nego, gde je to bilo? Nije možda...

MLADIĆ: Na putu ste, gospođo Rigo!... Da, to je bilo još dok ste živeli na selu... Devetsto četrdeset druga, treća, četvrta... sve do četrdeset pete...

MARIJA RIGO (pomalo zbunjena, i malo hladnije): Da, sudeći po tvojim godinama, to je bilo još davno... Da nisi ti možda... Ne, uzalud nagađam... Davno je to bilo, a to su bila teška vremena...

MLADIĆ: Pre dvadeset godina... I ko zna da li bi vam danas i moje ime značilo nešto... Možda se više ne sećate ni mog imena... Andreas... Kaže li vam to nešto, Andreas?
(Gospođa Rigo ga posmatra sa svih strana, pažljivo, priseća se.)

MARIJA RIGO: Andreas... Andreas... O! setila sam se!
Andreas Mali, onaj Čeh, onaj što mu je otac bio u vatrogasnoj muzici kapelnik! Tako je...
(Mladić vrti glavom.)

MARIJA RIGO: Nisam pogodila... (Malo iznervirana.) Ne mogu, eto, priznajem, ne mogu da se setim. Andreas... Ako nije Andreas Kiš. Nije? Pa naravno, taj je mnogo mlađi od tebe... Baš sam i ja šašava... Andreas Kiš sad nema više od osamnaest godina... dvadeset godina... Ne, ne, zbilja, sinko, ne mogu da se setim nijednog drugog Andreasa: Žilinski, Mali, Kiš... Popov... ne, ne, i taj je mlađi, Miletić... gde ja odoh, to je drug moga muža, mnogo stariji od tebe i ne zove se uopšte Andreas. Ne, priznajem svoj potpun poraz: eto, ne znam... Nego, ti sigurno nisi ručao? E, lepo: ja ću da te nahranim...

(Govori iz druge sobe, glasno, cangarajući posuđem.)

MARIJA RIGO (off): Hoćeš li jednu rakiju? Da nahranim nepoznata čoveka koji možda ima nameru da me opljačka...

MLADIĆ (Glasno): Zaboga, gospođo Rigo...

MARIJA RIGO: Da odnese sve moje mukom stečene pare, koje čuvam u jednoj velikoj... slušaš li me?

MLADIĆ: Zaboga, gospođo...

MARIJA RIGO: ...u jednoj velikoj čarapi ispod jastuka...

MLADIĆ: Nemojte da se trudite oko mene, gospođo... Nisam uopšte gladan. Eto, mogu popiti jednu rakiju i to je sve...

MARIJA RIGO: Ne, ne, moraćeš da jedeš makar za kaznu što si toliko namučio svoju dobru staru učiteljicu...

MLADIĆ: Zaboga, učiteljice, nisam hteo da vas uvredim, bio sam samo jako radoznao. Eto, rekao sam u sebi: naći ću svoju dobru staru učiteljicu, kako sam joj bio obećao pre dvadeset godina i ona će me odmah prepoznati; reći će...

(Ulazi Gospođa Rigo sa poslužavnikom.)

MARIJA RIGO: Evo jedne kazne za neposlušne učenike. Ne, ne insistiram da mi kažeš svoje prezime. U redu. Zvaću te

Andreas. Prezime i nije važno... Evo, dok ne dođe Emil, da popijem jedan aperitiv sa opasnim razbojnikom koji drži u tajnosti svoje ime i skriva se iza maske... Zbilja, da li se ti sećaš mog Emila?

MLADIĆ: Mislim čak da bih ga mogao i prepoznati... Crn, krupan, velike tamne veđe, crni štucovani brčići...

MARIJA RIGO: Emil je obrijao brkove... Čim su počeli da mu sede, obrijao ih je... U početku mi je bilo strašno... Veruješ li mi da sam plakala zbog toga. Bilo mi je, ne daj bože, kao daje moj Emil mrtav. Emil bez brkova! Od prvog dana našeg poznanstva, pre nekih trideset godina, ja sam znala Emila samo s brkovima. Rekla sam mu, tada, kada ih je obrijao: E, Emile, Emile, više bih volela, neka mi bog oprost, više bih volela da sam te danas videla bez ruke ili bez oka, nego bez brkova... Iskreno da ti kažem, ja mislim da ih je obrijao zato što su počeli da mu sede, ali on mi se kleo da je to bilo slučajno. Zasekao ih je brijačem i onda rekao u sebi: Zbilja, Emile, bar on tako kaže, zbilja, Emile, kako bi bilo da jednom obriješ te brkove. Sigurno bi se tvoja stara Marija zacenila od smeha... Možeš misliti: nije ni pretpostavljao da bih mogla i da zaplačem zbog toga... No, kasnije sam se navikla. Čovek se na sve navikava, zar ne?...

MLADIĆ (odsutno): O, da, naravno...

MARIJA RIGO (zbunjeno): Ne znam šta je s njim, otišao je na neki sastanak. Znaš, on ima mnogo posla u Komitetu...

MLADIĆ: Gospodin Emil je imao, i toga se vrlo dobro sećam, jedan pečatni prsten s kojim nam je udarao po glavi bubotke kada bismo držali olovku nepravilno...

MARIJA RIGO: Nema više ni tog prstena... Jadni Emil! Mnogo je pretrpeo za vreme rata... Taj su mu prsten uzeli u Rusiji kada je zapao u ropstvo... Sada ima jedan drugi. Običan. Ja sam mu ga kupila za srebrnu svadbu. A zar ti je Emil predavao?

MLADIĆ: Gospodin Emil mi je predavao samo nekoliko dana, u vreme kada je vas zamenjivao... Bio je jako strog...

MARIJA RIGO: O, Emil je jako dobar pedagog, ti to sigurno i ne znaš, samo što je vrlo nervozan. Takav je on i sa svojom decom bio oduvek... Ti, znači, poznaješ i našu decu?

MLADIĆ: Naravno, gospođo, stariji, Anton, išao je sa mnom u isti razred. A mlađi, Oto...

MARIJA RIGO: Oto je sada oficir. Ima vrlo lepu platu, ali sve daje na žene. Tu je pomalo na Emila. I on je bio u mladosti veliki ženskar, i iskreno da ti kažem, namučio me prilično. Oto mnogo novca troši na ploče. To je pravo ludilo. Skuplja klasičnu muziku... eto, makar malo svetlosti u svemu

tome. Jer ipak, kažem ja Emilu, mnogo je bolje što troši pare na klasike, to je bar trajna vrednost i oplemenjuje, a mogao bi, kažem, da skuplja i ove moderne, kako to rade njegovi drugovi i današnja mladež... Baš je ovih dana bio tu... Nego, zbilja, kako si nas pronašao?... Bio si, znači, prvo u selu...

MLADIĆ: Da, bio sam prvo u selu. I odmah mi rekoše: Gospođa Rigo se preselila odavde već davno. Ima tome više od deset godina... Bilo mi je došlo da zaplačem od pomisli da sam vam izgubio svaki trag. A onda se nađe u selu neko ko mi reče da zna ime varošice u koju ste se preselili... I, eto, stigao sam.

MARIJA RIGO: I koga si našao u selu?... Da li si našao nekog od svojih drugova?

MLADIĆ: Ušao sam u selo, kolima, oko podne. Rekao sam šoferu da vozi lagano. Seljaci su gledali u kola začuđeno, kao i onda pre dvadeset godina... Znate, pitali su me još kada sam krenuo, tačnije, pitao sam se ja sam: da li ću prepoznati nekoga, da li ću znati i kako ću znati da je baš to ono selo u kome sam pre dvadeset godina ostavio tog malog Andreasa koji me i sad posećuje, katkad, u snu; i onda sam se tešio: Baš si lud, govorio sam sebi. Baš si lud, ako se ljudi menjaju, pejzaži ostaju isti. A taj mi je predeo bio poznat kao moj dlan. Dovoljno mi je bilo da zažmurim i da se setim reke kraj sela, grofovske šume, poznavao sam svako drvo, svaki žbun, svaki cvet... I, eto, dolazim u selo i prepoznam odmah neke

ljude, gledam ih i smeškam im se.

MARIJA RIGO: Sigurno si prepoznao čikaAndriju, poštara...
čujem da je još uvek on poštar...

MLADIĆ: Čika Andriju sam odmah pitao da li ima za mene neke pošte i rekao mu svoje ime. On namesti svoje naočari, i poče da pretura po nekim starim, zaostalim pismima, pljuckajući u prste, zatim reče: Ne, nema ništa. A onda mi reče, sasvim drugim glasom: A ti li si onaj što si mi sipao pesak u trubu... Sad si mi dolijao, mangupe...

MARIJA RIGO: A da li si zbilja to bio ti?...

MLADIĆ: Ne, rekoh, čika Andrija, nisam to bio ja. To je bio Pavle Mačor, ali priznajem, rekoh mu, ideji sam ja kumovao...

MARIJA RIGO: Pavle Mačor... Koga ste to zvali Mačor... Nije li to... Ah... (Odahne.) Više se i ne usuđujem da pogađam. Dosta mi je ova jedna misterija za danas... Prvo nju da rešim.

MLADIĆ: Mačor je, rekoše istinu da vam kažem ni ja mu se ne sećam prezimena, i još ga uvek zovu Pavle Mačor, postao kondukter na vozu... Saobraća sad negde na relaciji Atina, Beograd, Budimpešta, Moskva... Tako nešto...

(Pauza.)

MARIJA RIGO: Ne znam šta je s Emilom, ti ga sastanci potpuno iscrpljuju. Čas u pedagošku, čas u partijsku organizaciju, čas u školski savet... Samo ti nastavi, idem da pogledam šta je s mojim ručkom. Nego zbilja, ako si gladan, da ne čekamo Emila... Makar malo za predjelo, malo šunkice, ili malo ruske salate... To može, je li? Malo sveže ruske salate... Uz piće... Samo ti nastavi... Slušam te... Reci, da li si video...

MLADIĆ: Posetio sam nekoliko porodica, one kojih sam se sećao, kojih sam se sećao po dobru, naravno... Čujete li, gospođo Rigo, nemojte zbog mene da se mučite, nisam uopšte gladan... rekoh: one kojih sam se sećao po dobru; i rekao sam im ko sam...

MARIJA RIGO: Da li su se setili? Ili si i sa njima bio tajanstven kao sa svojom učiteljicom?

MLADIĆ: O, kako da ne. Odmah su se setili... Stari gospodin Horvat, obučar, znate onaj što je imao vršalicu... sad su mu je, kaže, nacionalizovali, to jest uzeli su mu je u zadrugu... E, taj stari gospodin Horvat... Ulazim ja kod njega, kucam lepo, a već čujem kako on i dalje kucka svojim čekićem kao onda, pre dvadeset godina, ulazim, dobar dan, dobar dan. Izvinite, kažem, i skinem svoju cipelu, izvinite, da li biste mogli na ove cipele da mi udarite blokeje? On uze cipelu, osmotri je sa

svih strana, kao lekar, i vrati mi je. Može, reče, sedite i pričekajte... Ja uzmem cipelu, obujem je ponovo i kažem: Da li biste mogli, gospodine Horvat, da se setite kada ste mi poslednji put pendžetirali cipele? Ne znam gospodine, kaže on, ne sećam se da li sam vam ikad pendžetirao cipele. E, pa, kažem ja njemu, poslednji put ste mi pendžetirali cipele, gospodine Horvat, ravno pre dvadeset godina... Vi se, naravno, ne sećate toga i ne možete se setiti toga, jer tada su to bile cipele broj trideset i još manje. A sada su broj četrdeset šest, reče on i nasmeja se, vi ste, reče, sigurno išli u školu sa mojim sinom Belom, i on nosi broj četrdeset i šest.

MARIJA RIGO: Taj mali Horvat, eto, ja svoje nekadašnje učenike jednako zovem mali, pa kažem onaj mali Žilinski, onaj mali Kiš, onaj mali Horvat, a to su danas sve odrasli ljudi, imaju već decu i ja, eto, jednako, mali... E taj mali Horvat je postao odličan inženjer, stručnjak... Dobio je državnu nagradu za neki projekt...

MLADIĆ: Onda mu ja naravno kažem ko sam i šta sam i on se odmah seti i baci iz krila cipelu koju je popravljao, uvede me u kuću i počesmo tako da ćaskamo, a on mi kaže...
(Gospođa Rigo ulazi sa jelom.)

MARIJA RIGO: Zbilja mi je čudno što Emila još nema... Nego, ti se ništa ne ustručavaj, uzmi lepo uz tu rakiju malo ruske salate, a onda ćemo, čim dođe Emil, lepo da ručamo ljudski... Evo, donela sam i sebi tanjir, ako se ustručavaš...

MLADIĆ: O, hvala, nije trebalo da se mučite zbog mene...
Sačekaću gospodina Emila...

MARIJA RIGO (sipajući mu rakiju): Onda još malo rakije...
Vrlo dobra rakija. Dobila sam je sa sela. I samo sipaj, to će da
ti otvori apetit. Nemam ništa naročito za jelo...

MLADIĆ: Eto, kaže on meni, to jest gospodin Horvat, imam
nekog dobrog vina... bio je izneo neku šunku pre toga... dobra
stara plemenka, reče on, ukoliko piješ, pa se nasmeja:
Naravno, reče, naravno da piješ, sav si na oca, a on je, nemoj
mi zameriti, on je, jadnik, mogao dobro da potegne...

MARIJA RIGO: Nisi valjda... ja kao tvoja učiteljica imam
pravo na takvo pitanje... nisi valjda...

MLADIĆ: A, ne, ne, ne pijem kao moj otac, kažem ja njemu,
ali, kad je reč o dobrom vinu, vrlo rado...

MARIJA RIGO: Nisi valjda ti sin onog... gospode bože, šta i
ja pričam, pa njegov sin je dvaput stariji od tebe... mislila sam
na onog, izvini molim te, na onog... kako se zvaše...

MLADIĆ: Mislite na čika Jošku? Jošku Čaturicu...

MARIJA RIGO: Da, ali očigledno... Izvini, molim te...

MLADIĆ: Očevi jeli kiselo grožđe, sinovima trnu zubi...
Nema u tome ničeg strašnog, osim što... mogu li nasuti još jednu...

MARIJA RIGO: Zaboga, izvoli, ne daj se nuditi, flaša je kraj tebe, pa samo toči... Nadam se da ti znaš svoju meru i da nećeš...

MLADIĆ: Hvala...

MARIJA RIGO: Nego, izvini, ja te stalno prekidam... I šta je bilo dalje?

MLADIĆ: Gde smo ono stali?

MARIJA RIGO: Gospodin Horvat, obučar...

MLADIĆ: Da, da... Horvat obučar...

MARIJA RIGO: Rekao ti je: On je, to jest, tvoj otac, mogao dobro da potegne...

MLADIĆ: A, da. Onda se vrati sa posla njegova žena i dođe kod njih čika Martin... Ne znam tačno kako se zove... Njihov sused. Gospodin Horvat reče: Da li biste mogli da se setite ko nam je došao u posetu. Oni me pogledaše... Ne, rekoše... Andreas! reče on... Andreas, Belin drug. Zar se ne sećate? Oni rekoše da se sećaju, no meni je bilo jasno da ne znaju ko

sam, osim možda gospođe Horvat, koja je rekla: Andreas!
Andreas! Glasom koji je zvučao ubedljivo. A onda im reče
gospodin Horvat: Andreas taj i taj, sin onog...

MARIJA RIGO: No, izgovori već jednom... Izgovori,
zaboga... Već sam na granici strpljenja... Pa ti znaš našu
žensku radoznalost...

MLADIĆ: Podsetite me kasnije na ovaj razgovor... Nastaviću
vam ga kasnije... Pustite neka se misterija polako rešava...
Misterija pod naslovom: U traganju za izgubljenim dečakom.
Glava prva: Prepoznavanje.

MARIJA RIGO: Dobro, nastavi... Glava druga... Kako se
zove glava druga...

MLADIĆ: Ne, ovo je još uvek glava prva, nastavak drugi...
Onda se ja, na kraju razgovora, lepo oprostim od njih, onako
uzgred raspitujući se za njihovog sipa, to jest za Belu, i za
naše drugove Ota, Popova i druge, vrlo uzgredno upitam: A
šta je bilo, molim vas, sa onom malom, kako se ono zvaše,
išli smo, naime, u isti razred, ona mala Julija... Julija...
pretvaram se da ne znam kako se tačno prezivala... Da, Julija
Sabo, ona mala Mađarica... O, rekoše oni, ona se više ne
preziva Sabo, sada se preziva Popov...
(Gospođa Rigo skoči sa svog sedišta, pritrča Mladiću, grli
ga.)

MARIJA RIGO: Andreas Sam... Andreas Sam... (Sa suzama u očima): Gospode bože, kako se nisam setila ranije! Mali Andreas Sam, sin gospodina Eduarda Sama... Onaj mali Sam što se zabavljao sa Julijom Sabo... Andi, Andi, ko bi se mogao setiti... A tako sam često mislila na vas... (Zbunjeno.) Na tebe, na tvoju sestru, na sve vas. Odmah sam se setila čim si pomenuo ime Julije Sabo... (Preti mu prstom.) Misliš da je tvoja stara dobra učiteljica sasvim oglopavela i da se baš ničega ne seća. A, bio si ti veliki mangup... Mangup... bogme. Kao moj Oto... Znam ja, ti si vršljao oko one male Julije... Znala sam ja već tada... E, baš će biti milo Emilu kad bude čuo ko nam je došao u posetu. Samo, zbilja ne znam što se zadržao tako dugo... Možda bih mogla da pošaljem nekog da vidi šta je s njim... Da ga pozovu... Kako se ne bih sećala... Kao sad te vidim: bogami si se izmenio... Sećam se, uvek si išao sa nekim svojim psom, vršljao si tamo na obali reke... i zavlačio se u pojate sa Julijom... Znam ja tebe, sad si mi dolijao... Andi, Andi... U čast ovoga i ja ću morati da popijem jednu čašu, mada mi je lekar zabranio čak i čašicu rakije pred ručak, ali ja ipak, u nekim retkim trenucima, ispijem po koju kap. U tvoje zdravlje...

MLADIĆ: U vaše zdravlje, gospođo učiteljice...

MARIJA RIGO: A ne, čekaj za trenutak... (Osluškuje. Čuje se otvaranje vrata) Ovo je sigurno Emil... Ispićemo čašicu rakije utroje... Emile... Emile, jesi li to ti?

EMIL (off): Opet su nas ugnjavili sa tim svojim sastancima...

MARIJA RIGO: Emile, da vidiš ko nam je došao u goste...
Jedan od Otovih drugova...

EMIL (off): Uvek se nađe neko ko ne shvata liniju partije i
zbog koga moraš da gubiš i ti i tvoji drugovi svoje dragoceno
vreme...

(Ulazi Emil, pruža ruku Mladiću, ljubi Mariju u čelo.)

EMIL: ...Oprostite, malo sam umoran... Zaboga, Marija, što
nisi dala drugu da ruča... sigurno ste čekali na mene...

MLADIĆ: O, ne, moja me je učiteljica ugostila krajnje
ljubazno, ali verujte...

MARIJA RIGO: Emile, to je Otov školski drug...

MLADIĆ: Zapravo da budemo tačni: Antonov drug.

EMIL: O, drug sa fakulteta?

MARIJA RIGO: Ma, ne, Emile, zaboga, moj učenik od pre
dvadeset godina. Išao je sa Antonom u osnovnu školu...

MLADIĆ: Da, gospodine Emile, pre dvadeset godina...

MARIJA RIGO: Naravno, Emile, ne bi mogao da se setiš Andreasa, malog Andreasa...

EMIL: Kako da ne, imam utisak da mi je to lice sasvim poznato... Iskreno govoreći, ne bih mogao tačno da se setim... hm... osnovnih, da tako kažem, biografskih podataka, ali da je drug jedan od Otovih...

MARIJA RIGO: Antonovih...

EMIL: ...Antonovih školskih drugova, to mi je sasvim prihvatljivo, to jest u vama sam prepoznao jednog od... ali, da budem iskren...

MARIJA RIGO: Nemoj ni da se trudiš, Emile... Veruj mi da ga ni ja nisam mogla prepoznati, i, zamisli, sve do malopre, sve do tvog dolaska tako reći, držao me je u neizvesnosti, kao u nekom kriminalnom filmu... Bio je sasvim tajanstven, dok se nije izdao u jednom trenutku... A znaš kako?...
(Marija Rigo odlazi u kuhinju.)

MARIJA RIGO (off): Malo se krompir stvrdnuo, ali meso je sasvim ukusno... Emile, bogami, sam si kriv... Ali meni je jedino žao...

MLADIĆ: Gospođa Rigo je zbilja krajnje ljubazna sa mnom... I ja zaista ne bih hteo da zloupotrebljavam vaše gostoprimstvo i...

EMIL: O, molim, molim, ni pomena o nekom
zloupotrebljavanju gostoprimstva... Izvolite... naprotiv...
(Gospoda Rigo ulazi sa jelom.)

MARIJA RIGO: A, ne, Emile, moraćeš da pričekaš još samo
malo... (Ostavlja čašice) E pa, ovu sam čašicu htela da
ispijem u zdravlje malog Andreasa Sama, mog učenika... Bili
smo upravo spremni da to učinimo, kad...

EMIL: Kako si rekla? (Mladiću) A! (Tapše ga po ramenu.)
Naravno, Andreas Šram, Otov drug, onaj što je...

MARIJA RIGO: Nisi pogodio, Emile... Ti misliš na Otovog
druga Andora Šrama, a ovo je Andreas Sam... Dakle, Andi,
Emil... (Svi uzimaju čašice.) ...U zdravlje Andreasa Sama,
moga učenika... (Svi ispijaju)

EMIL: Kako rekoste, Sam, Andreas Sam...

MLADIĆ: Da, gospodine, Andreas Sam.

MARIJA RIGO: Naravno, ti se njega jedva sećaš... Ti si
njemu predavao samo kada si mene zamenjivao, što će reći
svega...

MLADIĆ: Da, gospodine Emile, vi ste nam udarali bubotke...

EMIL: Prosto ne verujem... Bubotke?

MLADIĆ: Da, gospodine Emile, udarali ste nam bubotke, po glavi, srednjim prstom na kome se nalazio prsten pečatnjak...

MARIJA RIGO: Možda, Andi, ti ipak preteruješ... Koliko ja znam, Emil je sa đacima postupao vrlo blago.

EMIL: Znate, ja ne želim sada da vam protivurečim, ali, iskreno govoreći, to što kažete, to jest da sam ja ikada, ikada u svom životu udarao đacima bubotke, i to još prstenom pečatnjakom, e to mi izgleda skoro fantastično!... Ne, ne, ja znam da se u dečjoj psihologiji može stvoriti, u ovom slučaju po liniji otpora, da se može dakle stvoriti peka vrsta psihičke deformacije, neka vrsta deformisane uspomene koja je zapravo posledica nekog šoka, neke vrste, kako da kažem, neke vrste infantilne fiks-ideje...

MARIJA RIGO: Dakle, sednimo svi za sto i jedimo konačno, nema više odlaganja...

MLADIĆ: Ja ostajem pri svome, gospođo, i, s vašom dozvolom, sedeću ovde dok vi ručate...

MARIJA RIGO: Dobro, Andi, ali da znaš da mi je jako žao što ne možeš s nama da ručaš... Ali, kad čovek nije gladan... (Emil seda za sto, stavlja belu salvetu pod kragnu i počinje da jede. Celo vreme priča preko zalogaja, jede sporo, ali

gurmanski.)

EMIL: Zbilja nam je žao... ali, što kaže narod, ne treba čoveka siliti... Vi samo točite sebi... rakija nije loša... A to mi se čini fantastičnim, zbog toga što sam ja oduvek, dakle od kada sam počeo da se bavim ovom pedagoškom praksom, dakle još iz vremena kada sam bio seoski učitelj, a ima tome već dosta, dakle, oduvek sam smatrao fizičku prinudu, fizičke kazne nepedagoškim i nehumanim, što je, u ovom slučaju, jedno te isto, jer se pedagogija zapravo, u krajnjoj liniji, svodi na humanost i obratno...

MLADIĆ: Verujte da sam to pomenuo onako sasvim uzgred, kao jednu od uspomena iz svog detinjstva koje smo gospođa Rigo i ja...

EMIL: U redu, u redu, ne smatram se ja uvređenim, daleko od toga, nego samo hoću da objasnim kako neke stvari kroz prizmu sećanja počinju da se izobličuju, a naročito kada su u pitanju uspomene iz detinjstva... Jednostavno rečeno, vama se moj prsten učinio u jednom trenutku, recimo u trenutku kada vam je bila savest nečista zbog nekog sasvim naivnog i detinjastog prekršaja, tada vam se moj prsten učinio, dakle, pretećim ili čak opasnim, kao kakvo opasno sredstvo za kažnjavanje zločestih učenika...

MARIJA RIGO: Bogami, Emile, i mogla mu je biti savest nečista. On ti se mnogo vrzma oko devojčica...

EMIL: Eto, tako je došlo do te deformacije, do te male psihičke deformacije, da ste moj prsten sanjali, ili da ste jednostavno uobrazili kako učitelj, taj večno strogi učitelj, kažnjava decu tako što im udara bubotke i to još molim vas, to je zbilja jako zanimljivo, srednjakom na kome se palazi pečatni prsten.

MLADIĆ: U pravu ste, uspomene, naročito uspomene iz detinjstva, vrlo je teško proveravati, a ponajmanje dokazivati. Jer, zapravo, svedok, glavni i jedini tako reći svedok, više ne postoji...

EMIL: Eto... odličan primer za to...

MLADIĆ: Ali, dozvolićete mi, ova priča sa pečatnim prstenom, tačnije ova uspomena o pečatnom prstenu u meni stoji trajno i neoborivo...

MARIJA RIGO: Zbilja, govorite o vrlo nevažnim stvarima. Bilo kako bilo, Emile, mora se priznati da si ti oduvek bio nervozan, mada, iskreno govoreći, Andi, ja znam da je Emil pobornik drugačijih pedagoških mera i da je protiv bilo kakvih fizičkih kažnjavanja učenika.

EMIL: Ta priča sa prstenom mogla je da se javi u vama, i to kao uspomena, u vidu neke retrogradne impresije, iliti lažne uspomene, mogla je, velim, da se javi u vama tek malopre, u trenutku kada ste me ugledali, to jest kada ste ugledali na

mojoj ruci prsten pečatnjak. Eto, koliko je mehanizam tih
uspomena u suštini lažan i varljiv...

MLADIĆ: Srećom, gospođa Rigo moći će da vam potvrdi da
sam ja...

MARIJA RIGO: Zaista, Emile, Andi je pomenuo tvoj prsten
još pre nego što si ti ušao; pitala sam ga: Da li se sećaš Emila.
i on je tada pomenuo tvoj prsten. Rekao je: Imao je na desnoj
ruci na srednjem prstu pečatni prsten kojim nam je udarao po
glavi bubotke... Baš je tako rekao: bubotke...

EMIL: U redu... Ne tvrdim, niti sam tvrdio da se baš u ovom
slučaju javila u vama ta retrogradna, da je tako nazovemo,
reakcija, ta lažna uspomena, nego sam samo hteo da kažem
da, u principu, sa tim uspomenama stvari stoje tako da im nije
uvek verovati i da se, dakle, moglo dogoditi... da se moglo
dogoditi... Eto, na primer, ja imam jednu uspomenu iz
zarobljenništva...

MARIJA RIGO: Rekla sam Andiju da se ti nećeš lako setiti
njega, pošto si ti zapravo najveći deo rata proveo u
zarobljeništvu.

MLADIĆ: Da, gospođa Rigo mi je rekla da ste se za vreme
rata jako mučili...

EMIL: Oh, to vam je bila golgota... Bolje o tome i da ne pričamo...

MLADIĆ: Ali sam mislio da bi gospodin Rigo, dozvolite mi da vas zovem po svojoj staroj đачkoj navici, gospodin Rigo...

EMIL: Naravno, naravno, sasvim je beznačajno kako jedno drugo oslovljavamo, naročito u krugu prijatelja...

MLADIĆ: ...mislio sam, kažem, da biste možda mogli da me se setite po mom ocu... Verovatno bi vam njegovo ime...

MARIJA RIGO: Zbilja, od zbunjenosti i uzbuđenja ne stižem da ti kažem, Emile, pa da, potpuno ste me vi sa svojim muškim razgovorima potisnuli u drugi plan i ne date mi da dođem do reči. Sećaš li se ti, Emile, njegovog oca... Gospodina Eduarda Sama...

EMIL (premišlja): Eduard Sam... Hm... Eduard Sam... Imao sam u zarobljeništvu, na Uralu, jednog druga, koji se prezivao Sam...

MARIJA RIGO: Ne verujem da je reč o njemu, zar ne, Andi, tvoj jadni otac...

MLADIĆ: Ne, sigurno ne, moj otac nije bio u ruskom zarobljeništvu.

EMIL: Vidite, opet je u pitanju mehanizam uspomena... taj čudni, nesigurni, ne...

MARIJA RIGO: Možda se ti njega i ne sećaš, Emile... Andi, koje je godine odveden tvoj otac?

MLADIĆ: Četrdeset četvrte...

MARIJA RIGO: A od koje ste godine živeli tamo na selu...

MLADIĆ: Od četrdeset prve... tačnije od početka četrdeset prve...

MARIJA RIGO: Znači, Emile, mogao bi ipak da se sećaš gospodina Sama... Makar po pričama... Znam da sam ti jednom pričala o njemu... Bio je to jedan jako visok, eto, kao Andi, možda još i viši rastom od njega, nosio je naočari i štap sa gvozdenim šiljkom...

EMIL (vrti glavom): Zbilja, ne mogu da ga se setim...

MARIJA RIGO: Pričala sam ti o njemu, Emile. To ti je bio onaj gospodin što mi je jednom doneo, seti se de, neki divlji patlidžan. Bio je to jako učen čovek, zbilja, Andi, tvoj otac je bio pravi gospodin, i vrlo, vrlo učen. Eto, došao on tako jednog dana kod mene sa tim patlidžanom, zamislite, doneo ga je u šeširu bio je, oprosti Andrase, bio je pomalo nastran u svojoj učenosti, i rekao mi je: Gospodo Rigo, da vas u ovim

teškim danima naučim jednom specijalitetu. Zamisli, Emile, ja nikada dotle u životu svom nisam videla plavi patlidžan. Ni ovaj pitomi, a kamoli divlji. Znam da sam ti to jednom pričala... Mogu vam reći da je recept bio vrlo čudan, ali je patlidžan, uprkos nedostatku nekih začina, ispao vrlo ukusan... Onda mi je rekao tvoj pokojni otac: Zna li, gospođo Rigo, šta još nedostaje tom patlidžanu? Ne znam, gospodine Eduarde, rekla sam mu, verovatno začini: lorber, celer, paškanat, kopar, fine trave, biber, počeh ja da mu nabrajam... Ne, reče on na kraju kada izređah sve to, ne, gospođo Rigo, reče on, on je i ovako blizu savršenstva, čak i ovako bez začina... Njemu fali litar dobrog traminca!

EMIL: Slušaj, Marusja, znaš da bi i nama, mislim drugu Andreasu i meni, po ovoj vrućini sasvim dobro došlo malo vina...

MARIJA RIGO: Naravno, Emile, samo mi je žao što Andi nije jeo ništa. Još će ga to piće uhvatiti...

MLADIĆ: Samo vi izvolite, gospodine Rigo, ja sam sasvim zadovoljan ovom rakijom.

(Emil briše usta i znoj salvetom. Gospođa Rigo je izašla po vino.)

EMIL: Eto, počeo sam malopre...

MLADIĆ: Zbilja mi je žao što ne možete da se setite moga oca. A znate, ja sam u stvari ovamo došao na hodočašće. Hodočašće uspomena... Mislio sam da biste možda vi...

EMIL: Na žalost, ne mogu da se setim vašeg oca... Mislim da mi je Marusja zaista pričala o njemu onu anegdotu sa paradajzom...

MLADIĆ: Sa patlidžanom.

EMIL: Da, sa paradajzom ili patlidžanom, nije važno, i to samo dokazuje, s jedne strane, da, na žalost, polako starim, matorim bogami, gubi se pamćenje, a s druge strane, to nas vraća tom prokletom mehanizmu uspomena... Eto, počeo sam da vam pričam, zapravo vi ste me podsetili, imao sam u Sibiru, tamo sam proveo dve mučne godine u zarobljeništvu, imao sam dakle u Sibiru jednog druga, takođe ratni zarobljenik, prezivao se isto kao i vaš otac. Sam, više mu se, eto i ne sećam imena, pa sam stoga pomislio nije li vam...

MLADIĆ: Ne, sigurno mi nije rođak...

(Emil pripaljuje cigaretu i nudi Mladića. Pripaljuje upaljačem, zatim se svaljuje u fotelju preko puta Mladića)

EMIL: ...E, tog sam Sama, da zvao se Oskar Sam, ipak nisam sasvim izlapeo, dakle, sretnem ga posle rata u Novom Sadu, sasvim slučajno, tako reći na ulici, zapravo u mlečnom restoranu, no sad to nije važno, naravno ne u tom mlečnom

restoranu, nego smo otišli na Ribarsko ostrvo, i počnemo da prepričavamo uspomene iz zarobljeništva, onako uz vino... Marusja, Marusja! Šta je bilo sa tim vinom?

MARIJA RIGO (off): Slušaj, Emile, kažem ti da je ovo muški posao, zamalo nisam prst posekla... (Ulazi) Evo ti, molim te, lepo, pa ti sam otvaraj vino. Živa sam se namučila dok sam našla taj tvoj vadičep, a sad još treba i da se posečem... Andreas, nisi li se možda predomislio?... Možda ćeš ti malo vina?...

MLADIĆ: Ne, hvala, hvala... Ja ostajem pri svojoj rakiji.

MARIJA RIGO: Onda makar toči sebi... (Natače mu) Nemoj, dete, da se stidiš... Ti se nećeš ljutiti, ja idem da skuvam kafu, a vi samo razgovarajte... Vidiš, Emile, nije to baš lako, i ja sam se namučila oko tog čepa...

EMIL (sa bocom oko koje barata vadičepom): Počnemo tako da pričamo jedan događaj, jednu čudnu istoriju o našem zarobljeništvu...

MLADIĆ: Hoćete da i ja okušam sreću... Možda bi bilo bolje da gurnete čep.

EMIL: A, ne, ne... Pomučiću se još malo... Naime, ja sam tvrdio, a i sad tvrdim, i tvrdiću do kraja života, da smo nas dvojica bili te noći na straži, jedan kraj drugog, i dotle se naše

uspomene podudaraju, i da smo se predali ruskoj izvidnici tako što sam ja u zoru podigao na štapu svoju maramicu kojom sam mahao... Sad pazite dobro. U njegovoj verziji pak taj se događaj odigrao uveče, dakle u sumrak a ne u praskozorje, a maramicom, naime obojcima namotanim na štap, mahao je on... Dakle, dve sasvim različite i nimalo slične verzije. I sve redom, tako... po meni: Prišla su nam sa leve i desne strane dva Kirgiza sa mašinkama; po njemu: Prišla su nam dva visoka plavokosa Rusa, jedan spreda, a jedan pozadi, što je sasvim neverovatno, jer bi značilo da su Rusi bili i iza linije našeg fronta, i to sa puškama na kojima je bio bajonet... Vidite, ova priča može da bude vrlo poučna, naročito u svetlu one naše malopredašnje, hm... kako da je nazovem... onog našeg malopredašnjeg neslaganja oko vaše detinjske uspomene vezane za moj prsten...

MLADIĆ: Ali ta uspomena vezana za vaš prsten u meni je prisutna sasvim nepokolebljivo, i mogao bih...

EMIL (prekida ga dosta oštro): Zaboga, zar vi sumnjate u činjenicu da su i naše uspomene, ova uspomena, naime, o kojoj sam vam upravo govorio, naša dva sećanja sasvim različita, kao što ste videli, zar vi sumnjate da ta dva različita sećanja ne stoje u nama, evo već dobrih dvadeset godina, sasvim nepokolebljivo i nepobitno?... Svi su elementi tu, to jest u obema varijantama, i bela marama, to jest moja maramica, ili njegovi obojci... naravno, ovde se belo u oba slučaja mora iz objektivnih razloga uzeti vrlo široko, jer su

zapravo, da budem precizan, to bile dve prljave vojničke krpe... ako je tu ičeg bilo, ali to sve, i u jednoj i u drugoj varijanti nije bila obična fatamorgana, strah, neizvesnost, zima, glad, san, halucinacija ili šta ti ja znam šta... (Naliva sebi) Eto, ja ni u jednom jedinom trenutku nisam posumnjao u njegovu, to jest Oskarovu iskrenost, u njegovo, da kažem poštenje, niti u njegovu pamet. Ne, dragi prijatelju, ni za trenutak. Jer dugogodišnje robovanje, kao i vreme provedeno u vojsci, pre toga, pokazali su da je Oskar pošten, komunista, ako hoćete drugarčina, realan čovek, uz to sasvim trezven, u svakom smislu, hoću da kažem: čovek nepodložan fantazijama. Ali, eto, on je u tom vrlo delikatnom trenutku, kada smo nas dvojica valjda jedini komunisti u celoj četi, šta kažem, u celom korpusu tako reći, rešili da se predamo Crvenoj armiji, shvativši da je pravedna stvar komunizma na toj strani... eto, kažem, on je u tom vrlo delikatnom trenutku, kada je bio u pitanju život, kada je ljudski život visio o koncu, kada je neizvesnost stajala pred nama, kao... nešto ste rekli?

MLADIĆ (odsutno): Ne, ne, ne, izvinite, baš ništa... hteo sam samo...

EMIL: Gde sam ono stao?... Da. Dakle u poštenje druga Oskara nisam posumnjao ni u jednom jedinom trenutku, niti je on, u to sam takođe uveren, niti je on posumnjao u moje, hm... u moju, da tako kažem, varijantu... I znate li šta smo na kraju odlučili, kako smo razrešili taj Gordijev čvor, te dve u

klupko spletene istine, te dve uspomene? Lepo. Prihvatili smo obe varijante kao tačne... kako vam se čini?

MLADIĆ (sleže ramenima): Pa, kako da vam kažem. Možda, ne znam, možda je trebalo odbaciti obe kao dve neistinite ili netačne varijante... Razlika nije velika...

EMIL: E, tu sam vas čekao. Tako smo i postupili. Odbacili smo obe kao netačne i neistinite... Kako vam se čini?

MLADIĆ: Shvatam. Vi ste u isto vreme...

EMIL: Naravno, pa to je skoro jedna dijalektička istina, ako bolje pogledate. Mi smo obe varijante, obe priče, obe uspomene, prihvatili kao tačne i dakle istinite i, u isto vreme, odbacili kao netačne i neistinite. Molim lepo. Tu ljudska logika, po čudi nekog čudnog mehanizma, više ne pomaže... Eto, dragi moj druže, šta su vam uspomene. Dim... (dug dim od cigarete) vazduh, para, ništa. (Pauza, ćutanje.)

MARIJA RIGO (off): Emile! Emile, pusti Andiju neku ploču. Izvini, Andi, moram ovo suđe da sklonim, moraćemo po podne da idemo na jednu sednicu, a evo već sutra nećemo imati iz čega da jedemo, nemamo ni jednog jedinog čistog tanjira... (Gospođa Rigo se pojavljuje na vratima s tanjirom i krpom u ruci.) ...Emile, ne znam da li se sećaš, Andi ti je imao jednog psa, bernardinca...

MLADIĆ: To je bio, gospodo Rigo, to je bio poluvučjak...
Zvali su ga Dingo...

EMIL: Eto, molim te, pogledaj... Baš sam pričao drugu Samu
onu priču sa Oskarom... Znaš o onome kako su nas zarobili...
A sad ti dolaziš s pričom o bernardinu... Molim lepo...
Pokušajmo da utvrdimo kakva je to vrsta psa bila... Drug
kaže da je bio poluvučjak, a ti tvrdiš... a ti tvrdiš...

MARIJA RIGO: Zaboga, Andi, pa ja sam sigurna da je to bio
bernardinac... Pobogu, dete moje, zar ti ne razlikuješ
poluvučjaka od bernardinca? Priznajem, moja je krivica.
Imao si jednostavno, lošu učiteljicu. Učiteljicu koja te nije
naučila da razlikuješ vučjaka, to jest poluvučjaka, svedjedno,
od bernardinca...

MLADIĆ: Ali, zaboga, gospodo Rigo...

MARIJA RIGO: Ne, ne, istina je istina: jednostavno, imao si
lošu učiteljicu. Jer ja sam te mogla naučiti...

MLADIĆ: Ali...

EMIL: Eto, izvolite, odličan primer, ako hoćete, školski.
Dakle, školski primer uspomene koja vara... Kome verovati?
Gospođi Rigo, učiteljici, koja tvrdi da je pas bio bernardinac,
koja tvrdi bez rezerve, i naravno bez interesa, ili njenom
učeniku, vlasniku gorepomenutog psa, koji tvrdi da je pas bio

poluvučjak... Ukoliko, naravno, nije u pitanju, predmetna greška, običan lapsus...

MARIJA RIGO: Da li ti znaš uopšte, Andi, da opišeš tog svog psa... Koliko si ti imao, molim te, godina tada... Čekaj, ti si Otov vršnjak... Ne, Antonov... Eto, ti si tada imao sedam, osam godina... Je l' tako?... Dobro, kakav je bio taj tvoj pas?

MLADIĆ: Loša varijanta poluvučjaka. Imao je uši pri vrhu malko povijene...

GOSPOĐA RIGO: Zaboga, Andi, šta pričaš... Imao je, u to nema sumnje, imao je tamnosmeđe, skoro klempave uši... Pravi bernardinac... (Mladić drži glavu u dlanovima.) ... Dobro, dobro, neću da te gnjavim više. Sigurno je u pitanju neki drugi pas. Hoću da kažem da si imao sigurno dva psa. Jednog bernardinca...

MLADIĆ: Ne, gospođo Rigo, imao sam samo jednog psa i to je bio Dingo...

GOSPOĐA RIGO: Onda...

EMIL: Onda treba da sklopite pogodbu kakvu smo sklopili Oskar i ja. Da sklopite pogodbu sa uspomenama: taj je pas bio i poluvučjak, tako, u redu, znači poluvučjak i, u isto vreme, bernardinac... Što će reći, s jedne strane imao je velike tamne klempave uši, a s druge strane imao je oštre, pri vrhu

malo povijene uši poluvučjaka. I to je taj, nazovimo ga dijalektički, paradoks: taj pas nije bio ni vučjak, to jest poluvučjak, ni bernardinac... To se jednostavno, po ovoj drugoj varijanti potire... Potire. Plus i minus se potiru. Tako vam je to, dragi druže, sa uspomenama. Vazduh, para, dim, ništa!

MARIJA RIGO: Nego, Emile, mi smo se mnogo raspričali, ne damo Andiju ni da dođe do reči... Pričaj ti malo o sebi, ustvari ništa naročito nisam čula o tebi, o tvojima. O tome kako živiš... Sve me interesuje. Učiteljica ti je, svidalo vam se to deco ili ne, učiteljica vam je majka kroz ceo život... Bar ja sebe tako osećam u odnosu na svoje učenike, bivše i sadašnje, svejedno...

MLADIĆ: Znae i sami, gospođo Rigo, ni sam ne znam odakle da počnem i sve mi se čini da nekih naročitih, nekih izuzetno interesantnih stvari o sebi ne bih umeo reći. Došao sam, u stvari, da vidim vas, sve vas, svoje drugove, vas, gospodina Emila...

MARIJA RIGO: Nisi mi, vidiš, završio onu priču koju si bio počeo pre nego što je Emil došao... Moja kafa već sigurno vri, nego te molim, strpi se malo sa Emilom, evo mene odmah, pa da te ne prekidam svaki čas... (Izlazi.)

MARIJA RIGO (off): Emile, nisi ni pitao Andija da li voli klasiku, stavi mu nešto drugo, možda dete voli modernu

muziku... Imaš tamo na dnu one što je doneo Oto...

EMIL (pretura): Gde si to stavila, Marusja?

MLADIĆ: Nemojte se zbog mene mučiti... Meni je ova muzika sasvim dobra...

EMIL: O, zaboga, kakva je to muka. (Viče.) Marusja, gde si to zaturila? Jesu li to one ploče umotane u pakpapier?

MARIJA RIGO (off): Potraži, zaboga, Emile, tamo su negde, bile su još jutros kad sam spremala negde na komodi...

EMIL (poverljivo) Ako ih je ona spremala jutros, onda ih je sigurno i zaturila negde... Nego, evo, pustiću ja vama nešto vrlo interesantno... (Pušta rusku muziku.) Ratne uspomene... Zna, to me seća mojih teških ratnih dana... Rusija... Sibir, Volga, Staljingrad... Zna li vi kakav je to bio užas... Ceo taj prokleti rat... Mi smo, molim vas, puzali, gladni i žedni, polugoli, na mrazu od četrdeset stepeni... Bio je, zna, takav mraz, takav mraz, dragi moj druže, da se ljudski izmet smrjavao još pre nego što je... Mokriti je bilo ravno smrti, samoubistvo... A vidite, sada, dok slušam ovu muziku, sve se to, molim vas, odjednom pretvara u nešto što je oplemenjeno, jer sve je to sad šarena laža, sve su to uspomene pretvorile u dim, u ništa.

(Ulazi gospođa Rigo sa kafom.)

MARIJA RIGO: Andi, dete moje, ti ćeš da izviniš Emila za trenutak, on će, kad budemo popili kafu, morati za trenutak da se obrije, rekla sam ti već da ćemo morati... (Gleda na sat.) (Mladić pravi pokrete koji kazuju da bi možda krenuo.)

MARIJA RIGO: ...Ah, ne... (stavlja ruku mladiću na rame, pritiska ga nežno na sedište) nikako... sedećemo do poslednjeg trenutka. Nećeš, valjda, da odeš tek tako, da se ne ispričaš lepo sa svojom dobrom starom učiteljicom...

EMIL: Vi ćete me izviniti za trenutak, ja ću to brzo... Električnim brijačem... Samo se vi poslužite kafom i sedite spokojno... Marusja, molim te, vodi brigu o pločama...

MLADIĆ: Ali, stvarno, mislim da sam vas isuviše dugo zadržao... Doći ću možda jednom drugom prilikom...

MARIJA RIGO: Kako to: možda. Doći ćeš sutra ujutro, ili možda još večeras. Emile... (čuje se kako se Emil brije električnim brijačem) kada se završava otprilike taj naš sastanak...

EMIL (off): Rekla si nešto?

MARIJA RIGO: Kada se završava taj naš sastanak?

EMIL: Bog će ga znati... Može to da potraje i do dvanaest...

MARIJA RIGO: Dobro, onda, u svakom slučaju, doći ćeš sutra ujutro... Lepo, na kaficu...

MLADIĆ: Ali ja putujem večeras...

MARIJA RIGO: Zaboga, Andi, zašto tako brzo?

MLADIĆ: Mora se, gospođo Rigo... Ovo je bilo samo jedno malo kratko hodočašće...

MARIJA RIGO: Pa, dobro, Andi, kakvi su ti utisci? Da li si našao nešto od onoga što si tražio? Dvadeset godina... Gospode, nije to malo! Kad se samo setim... Kao da te sad vidim sa tvojim bernardincem kako se šetaš po obali reke...

MLADIĆ: Eto, rekao sam vam, našao sam neke ljude, a znate li, znate li, gospođo Rigo, šta nisam našao? Nisam našao pejzaž. Govorio sam u sebi: Šta je to za drvo dvadeset godina, šta je to za reku, za šumu, šta je dvadeset godina u životu jednog hrasta... I odlazim tamo, tamo gde sam poznavao svako drvo, svaki žbun, svaki cvet, i ne nalazim ništa od toga... Drveće su posekli, ili ga je odnela voda, ili su ga srušili gromovi, reka se za ovih dvadeset godina premeštala, menjala svoje obale, podrivala, prekrajala... ništa, ništa nije ostalo od onoga što sam očekivao da ću ponovo naći...

MARIJA RIGO: Zaboga, Andi, to je ono o čemu govori Emil, lažne uspomene. Kako bi moglo...

MLADIĆ: Ne, gospodo Rigo, ja tačno znam da su stajale dve velike tvrdokorne bukve kraj nasipa, tamo pored reke...

MARIJA RIGO: Kakve bukve, Andi... Ja se ne sećam da su ikada igde kraj reke u blizini sela bile ikakve bukve... Koliko se ja sećam, sve do drugog atara, sve do grofovske šume, nigde nije bilo drveta, nego samo gola ravnica, gola kao dlan...

MLADIĆ: E, pa ja sam urezao svoje ime u jednu od tih bukvi... duboko, do u samo srce drveta svoje ime, kako bih ga jednom, kada se budem vratio, mogao pronaći... I eto, ništa od toga... Ni to jedino svedočanstvo nisam mogao da nađem...

MARIJA RIGO: Počeo si mi, vidiš, da pričaš o maloj Juliji... Kako ti je izgledala ona... Emile, Emile, znaš li da nam je Andi bio u ono vreme zaljubljen do ušiju u onu malu Juliju Sabo? Čuješ li me, Emile...

EMIL (off): Nešto si rekla?

MARIJA RIGO: Kažem da nam je Andi bio zaljubljen u onu malu Juliju Sabo... U onu što joj je otac bio policajac za

vreme rata. Sećaš li se...

EMIL (off): Uhm...

MLADIĆ: Da, tu sam bio stao: Rekoše oni meni, čika Horvat: A, gle ti njega, ne zaboravljaju se tako lako stare ljubavi... I to još prva ljubav... Pa, rekoše mi, evo ti tvoje Julije, na istom onom mestu gde si je ostavio... Prva kuća od nas... Ona nova...

MARIJA RIGO: Da, znam, izgradili su novu kuću, ona i njen muž...

MLADIĆ: Ja, sav uzbuđen, priđem i pitam jednu seljanku: Izvinite, da li tu stanuje Julija Popov... Devojačko ime Sabo. Da, reče ona. Mogu li da razgovaram s njom, pitam ja... A šta vam treba? Tako, rekoh... Treba mi... E, pa ja sam ta, reče ona...

MARIJA RIGO: Emile, čuješ li kako lepo priča Andi... Sreo je tu svoju prvu ljubav, Juliju, i nije je prepoznao, nego je sav pretrnuo od iznenađenja...

EMIL (off prekida se zujanje brijača): Ništa te ne čujem. Molim te lepo, reci mi ako imaš nešto da mi kažeš, stalno imam utisak da meni govoriš...

MARIJA RIGO: Kažem da treba da čuješ kako Andi priča o susretu sa onom malom Julijom Sabo...

EMIL (off kroz zujanje brijača): Samo vi nastavite, odmah ću ja...

MLADIĆ: Priznajem, bio sam prebledeo... Gospode, kako je poružnela...

MARIJA RIGO: Šta, poružnela... I ti imaš taj utisak?

MLADIĆ: Pružila mi je svoju tvrdi, veliku, spečenu ruku, skoro mušku i rekla mi je: Zdravo, Andi, kako si? Dobro, rekoh, kako si me prepoznala? Tako, reče ona. A da li si ti mene prepoznao? Jesam, slagah ja, samo nisam baš bio siguran da si to ti, pa sam hteo da proverim... A ja sam očekivao da ću naći, zamislite koliko sam bio šašav, očekivao sam da ću naći onu istu devojčicu, prćasta nosa, plavokosu, željooku...

MARIJA RIGO: Ti, Andi, zbilja preteruješ... uvek si bio sklon fantazijama, kao tvoj pokojni otac, oprosti što ti to moram reći, ali ipak malo preteruješ... Pa Julija Sabo nije bila nikad plavokosa, niti željooka, niti je imala prćasti nos...

MLADIĆ: Hoćete da kažete...

MARIJA RIGO: Emile, Emile, molim te da čuješ ovo, ovo je zbilja vrlo interesantno... Emile...

(Pauza. Čuje se samo zujanje mašine za brijanje.)

MARIJA RIGO: ...Emile, pobogu, koliko se to dugo briješ... (Iznervirana.) Emile, ne briješ valjda dlake iz uva... Emile...

EMIL (off isključio je aparat): Nešto si rekla?

MARIJA RIGO: Molim te, da li se sećaš one male Julije Sabo?...

(Emil dolazi i briše lice peškirom.)

EMIL: Kako da ne... to je bila ona crnka, s velikim crnim očima...

MARIJA RIGO (daje znak mladiću da ćuti): Nego, ne možemo da se setimo tačno kakav je ona nos imala...

EMIL: Nos... Čekaj da se prisetim... (Zažmuri.) A, da, setio sam se preko njenog oca... Povijen, skoro kukast nos... Sećam je se dobro, u starijim razredima sam joj predavao dve-tri godine...

MARIJA RIGO: E, Andi, Andi, dakle, zbilja imaš maštu kao kakav romantični pesnik... Da nisi ti kojim slučajem postao pesnik? A, molim te, Emile, on meni kaže: zamislite, gospođo Rigo, ona mala plavokosa, zamisli: plavokosa, pa...

kako si ono rekao...

MLADIĆ: Rekao sam: željooka...

MARIJA RIGO: Čuješ li ga, molim te: željooka i prćasta nosa... On je očigledno pobrkao... On je mislio na neku drugu... Možda si mislio na onu malu...

(Mladić ustaje i odlazi do prozora. Gleda kroz prozor otškrinuvši zavesu.)

MLADIĆ: Ne, gospođo Rigo, ne, niste u pravu: Julija je bila plavokosa, željooka, prćasta nosa... Pas je bio poluvučjak... Na obali reke, kraj nasipa, stajala su dva hrasta, na koje sam se peo, a na granu jednog od njih bio sam urezao svoje ime nožem, pre dvadeset godina... Gospodin Emil je imao brkove, crne krupne štucovane brkove, a na desnoj ruci, na srednjem prstu, nosio je krupni pečatni prsten, kojim je udarao đacima bubotke po glavi... Nećete valjda reći, gospođo Rigo, da ni moj otac nije postojao... Stari pijani Eduard Sam... Sam koji vam je doneo u svom masnom šeširu divlji patlidžan?

MARIJA RIGO: O, Andi, zaboga, nismo deca, nećeš valjda da se ljutiš zbog toga što nas, sve nas, a pogotovo nas starije, izdaje pamćenje, što nam se sećanja ne slažu do u dlaku... Zar nisam i sama rekla, evo Emila za svedoka, zar nisam i sama rekla da mi je tvoj otac doneo jednog dana, za vreme rata, patlidžan u svom šeširu i rekao na kraju: Zna li, gospođo

Rigo, šta još nedostaje ovom patlidžanu?

EMIL: Jedan dobar traminac...

(Mladić se naglo okrene od prozora)

MLADIĆ: Znači, gospodine Emile, ipak se sećate moga oca... Da, tako je rekao: Jedan dobar traminac...

EMIL (naliva sebi piće): Naime, ja se sećam ili, tačnije, sada sam se podsetio Marusjine priče o gospodinu... kako mu beše ime.

MLADIĆ: Eduard, Eduard Sam...

EMIL: Dakle, setio sam se priče o vašem ocu, gospodinu Samu, i o tim famoznim patlidžanima... Znate, pričao sam Marusji, prve godine robovanja primali smo za jelo po jedan krompir, katkad nekuvan, znate, bila su to gadna vremena, i tako, jednog dana meni umesto krompira zapadne... znate li šta?... Ne biste se nikad setili. Meni dopadne, ni sam ne znam kojim putem ni načinom, dopadne mi šećerna repa... Možete li vi, dragi prijatelju, možete li vi da shvatite šta je to za jednog robijaša, šta je to za jednog prozeblog, gladnog, od rada iscrpljenog tako reći polumrtvog robijaša, šta za njega znači, šećerna repa. A znate li vi šta sam ja uradio s tom šećernom repom? Podelio sam je drugovima iz ćelije...

MLADIĆ: A šta biste vi sada učinili kada bi se našao neki svedok, neki... neki drug sa robije koji bi tvrdio: prvo, da to nije bila šećerna repa nego karfiol; drugo, da to niste bili vi nego on koji je tu repu, odnosno karfiol dobio, treće, da... Ne. Ostajmo pri ovome: Dakle, to nije bila šećerna repa nego karfiol, i zaista je dopao vama, ali ga vi niste podelili sa drugovima iz partijske ćelije, jer takva ćelija u to vreme... molim vas, ja to samo pretpostavljam, to je, dakle, pretpostavka, mehanizam uspomena... takva ćelija u to vreme tamo nije postojala... a karfiol ste pojeli sami samcijati, krišom, tako reći jednim jedinim gladnim zalogajem...

EMIL: Molim lepo, ja bih...

MLADIĆ: Nisam još završio... A ta šargarepa, odnosno šećerna repa ili karfiol ili bilo šta, nije vam dopala nekim volšebnim načinom, nego, molim vas dozvolite i nemojte se ljutiti, nego kao plata, sitna mala platica za sitne, male usluge onima koji vas čuvaju...

EMIL (sa namerno uzdržanom hladnoćom): To bi značilo, na osnovu te pretpostavke, da bi me taj izvesni En-En optužio za cinkarenje, kako smo mi to u žargonu zvali... E, pa ako vas to zanima, ja bih tom En-Enu, ma ko to bio, jednostavno sručio zube u usta, jer to više ne bi bio prost mehanizam uspomena, mala devijacija, mala deformacija, nego laž, krupna, bezočna, tendenciozna, ponižavajuća... Jer, ko bi imao, molim vas, tu

drskost, ili da kažem tu... (Pada u vatru. Ne nalazi reč.)

MARIJA RIGO: Emile, pobogu, zar niste mogli naći neku pristojniju temu, nego uvek jedno te isto, gospode, vi muškarci, vi biste samo da politizirate i da se svađate... Uvek jedno te isto... rat, zarobljeništvo, Rusi, Nemci, Amerikanci, ovi, oni... I ti, Andi, samo nalivaš ulje na vatru... Govorite, brate, o nekim lepšim stvarima, o muzici, o slikarstvu... Eto...

MLADIĆ: Molio bih vas pre svega da objasnite gospođi Rigo da se vi ne ljutite i da su ovo zapravo oni muški razgovori u koje se unosi mnogo žara i vatre, jedan od onih razgovora, dakle, za koje žene misle, oprostite gospođo Rigo, da su svađe, mada se najčešće radi samo o jednom temperamentnijem iznošenju shvatanja, ideja... Ja mislim da će se i drug Emil složiti sa ovim...

EMIL: Naravno, naravno... (Ustaje, pruži mu tabakeru.)
Možda ćete ipak probati ove...

MLADIĆ: Ne, hvala... Ostajem pri svojim... Nego, da nastavimo... ako imate još malo vremena...

EMIL (gleda na sat): O, pa imamo, imamo. Samo izvolite... Naime, ja sam hteo da kažem da u tom mehanizmu uspomena...

MLADIĆ: Kazali ste da ste tu jednu šargarepu...

EMIL: Šećernu repu...

MLADIĆ: Dobro, svejedno, šećernu repu... da ste tu jednu šećernu repu podelili sa drugovima iz ćelije...

EMIL: Da, i ostajem pri tom.

MLADIĆ: Ostajete li i pri tom da je to bila šećerna repa, a ne karfiol ili čak običan krompir od kojeg vam se učinilo da je zapravo šargarepa...

MARIJA RIGO: Pa vaš se razgovor polako pretvara u suđenje... Zaista, mogli biste da nađete pametniji predmet za diskusiju, ako već morate da diskutujete... Emile, molim te, ispričaj Andiju kako su te bili stavili na probu kada si se vratio iz zarobljeništva. To je bilo koliko perfidno toliko i providno... Vratio se tako Emil iz zarobljeništva...

EMIL: A oni iznesu pred mene, robijaša, kost i koža, dva odela, kaput, pantalone, košulju, kravatu, dva kompleta, dakle... Samo malo strpljenja, sad ćete čuti: iznesu oni tako pred mene, skoro dva ista odela, pomoć Crvenog krsta, jedina je razlika u kravatama: uz jedan komplet ide plava, uz drugi crvena kravata...

MLADIĆ: Vi ste, naravno, odabrali onaj sa crvenom kravatom.

EMIL: Naravno, i to bez dvoumljenja, jer mi je bilo jasno da je sve to neka vrsta sitne provokacije i, tačnije rečeno...

MLADIĆ: A zašto bi oni morali da stavljaju, druže Emile, zašto su oni baš vas stavili na probu, kako vi to tumačite?

MARIJA RIGO: Ti znaš, Andi... ti znaš da je Emil oduvek...

EMIL: Ni govora, molim vas, ni govora o tome. Nisam bio jedino ja stavljen na tu malu probu, na tu vrstu, da kažem, političkog plebiscita... Svi su povratnici s fronta i iz zarobljeništva bili stavljeni na tu istu probu...

MARIJA RIGO (pokušava da uđe u razgovor): To su bila vrlo čudna vremena... Sećaš li se, Emile...

MLADIĆ: I vi ste vezali tada...

EMIL: Ne tada, meni je, dragi prijatelju, još onda, u Rusiji, na samom početku bilo jasno da je komunizam još jedini mogući oblik življenja... Tada, to jest na toj probi, samo sam simbolično vezao crvenu kravatu, jer ne mislite valjda...

MARIJA RIGO: Jadan Emil, vratio se sav u nekim krpama.

MLADIĆ: Naravno da nisam mislio da ste mogli u zarobljeništvu da birate boje po volji, daleko od toga... A, da li biste mogli da se setite, po najprostijem mehanizmu uspomena, kakve ste kravate nosili pre rata i za vreme rata, druže Emile?

EMIL: Zbilja, postavljate čudna pitanja. Kako to da razumem?

MARIJA RIGO: Andi, manite se tih razgovora, nego, uzmi još malo rakije i pričaj nam nešto o sebi... Zbilja, ništa nam još o sebi nisi kazao čestito... Ostaješ jednako tajanstven... Emile, bogami, ti si kriv za sve. Sećaš li se, Andi, kako su ti deca jednom donela u školu hleba... Sećaš li se... Gospode, kakva su to vremena bila...

MLADIĆ: Da sećam se, gospođo Rigo. Rekli ste nam da ostanemo posle časa, a mene ste pozvali da izađem... Onda sam ja stao pored katedre, a moji su drugovi prolazili pored mene i stavljali mi u naručje po parče hleba... Držao sam ruke, evo ovako, kao kad se unose drva, i skupljao hleb... Onda sam otrčao kući... To je bilo u vreme kada je prvi put odveden moj otac... (Naglo se obraćajući Emilu) Da li još uvek tvrdite da mehanizam uspomena vara?

EMIL: Ja još uvek tvrdim da je on varljiv. Od tog ne odustajem, jer nam brojni primeri govore da...

MLADIĆ: Zašto se ja sećam tako dobro, gospodina Emila, na primer. Visok, crn, sa štucovanim crnim brcima, sa prstenom na srednjem prstu desne ruke...

MARIJA RIGO: To je bar sasvim jasno, Andi... Deca pamte svoje učitelje, a ako je neko još i strog učitelj, što kaže Emil...

EMIL: Ne misliš, zbilja, Marusja, i ti, kao drug, da sam ja... kako ste ono rekli...

MARIJA RIGO: Bubatao...

EMIL: Da sam ja bubatao čak i pečatnim prstenom...

MARIJA RIGO: Zaboga, Emile, pa možda si ipak nekada... znajući za tvoju nervozu...

EMIL: Ali to je ipak fantastično, skoro neshvatljivo...

MLADIĆ: Nosili ste tamnu kravatu, možda je bila i crna...

MARIJA RIGO: Andi, izvini što te prekidam, sećaš li se ti kako sam ti jednom dala Antonove cipele, pa si morao da ih režeš pozadi, jer su ti bile male... Bio si zbilja nogat još tada... Eh, eh, isti moj Oto... Ona mala crnka, ona tvoja Julija, bila ti je sasvim popila pamet...

MLADIĆ: Sećam se, gospodo Rigo, svega se sećam... Julija je imala duge plave pletenice...

MARIJA RIGO: Čuješ li ga, Emile, molim te! Ona je za njega plava, pa plava...
(Emil vrti glavom. Širi ruke.)

MLADIĆ: ...sitne pegice po licu i bila mi je pamet popila... Vi ste mi dali Antonove stare cipele i rekli ste mi: Ako su ti male, malo ih zaseci pozadi, bolje i to nego da ideš bos po ovoj zimi... Pa se sećam da ste rekli svim đacima, to sam tek posle saznao, za onaj hleb, rekli ste im da donesu za mene po jedno parče hleba, inače će pomreti od gladi i zime ona nesrećna porodica Sam... I sigurno ste rekli, to nisam čuo, ali sigurno ste rekli...

MARIJA RIGO: Samo nemoj da preteruješ, Andi...

MLADIĆ: ...sigurno ste rekli: Inače će pomreti ona nesrećna porodica Sam, i dodali: ... što za onog starog pijanog Sama ne bi bila nikakva šteta...

MARIJA RIGO: Preteruješ, Andi, veruj mi da preteruješ... Ja sam tvog oca cenila kao učena čoveka, a ona anegdota sa patlidžanom učinila mi ga je još simpatičnijim, mada sam, iskreno govoreći, jako žalila sve vas i naročito vašu majku...

MLADIĆ: Oprostite, zbilja sam vas mnogo zadržao, ja se zaista iskreno izvinjavam, gospodo Rigo... Ali sam toliko želeo da znam šta je bilo s vama, sa vama i sa gospodinom Emilom, sa svima iz starih dana...

MARIJA RIGO: Emile, počni da se spremaš polako... Andi će te izvinuti za trenutak dok se obučeš, pa ćete moći još uz put da ćaskate malo... Samo vas lepo molim, ostavite na miru tu prokletu politiku...

EMIL (hladno): Vi ćete nam oprostiti, ali moraću da se spremim, pa ćemo krenuti zajedno... Eh, mladi moj druže, sa uspomename vam je to tako... Kažem vam ja: para... (uz put, odlazeći) dim, magla, san, ništa...

MARIJA RIGO: Zaista, Andi, jako mi je žao što već sutra moraš da se vratiš... Pa ti nam o sebi još ništa nisi rekao. Eto, bog me ubio ako bih znala šta ti sada radiš i gde to živiš... Nisi mi rekao ni jedne čestite reči o sebi... Sećam se, Andi, kako se ne bih sećala. I u meni živi neka čudna nostalgija za selom, za našim selom, gde smo zajedno svi mi, i ti i tvoji, svi skupa proživeli one teške godine... I ko bi rekao: od tada je prošlo dvadeset godina... Ostarilo se, bogami... (Iskreno dirnuta.) Ne znaš ti, Andi, šta smo sve mi pretrpeli. Ne samo Emil, nego i tvoji drugovi, mislim Anton i Oto, svi mi... Teško iskajali, dete moje, sve ono što ti sada prebacuješ Emilu... Vidiš, Oto je postao oficir... A ti znaš koliko je on imao smisla za muziku... Ti se sećaš da je on još od malih

nogu svirao klavir... A Anton? Znaš li da je naš Anton pobjegao u inostranstvo... Eto, to ti nisam rekla, to ne pominjemo, rekli smo: naš Anton je na fakultetu... Odrastao čovek, što da brinemo o njemu... Jadni Emil je potpuno pogubio živce zbog njega... (Čuje Emilove korake. Ustaje i otvara žaluzine. Nastavlja promenjenim tonom.) Emile, obuci potkošulju, veče će da bude sveže... i uzmi kišobran... Emile, mislim da će početi kiša...

MLADIĆ (ustaje): Eto, mislio sam, gospođo Rigo, da ćete mi reći: O, pa ti si onaj mali dobri Andreas Sam, čudno, a vi kažete onaj mali mangup, onaj sa psom...

MARIJA RIGO: Sa bernardincem...

MLADIĆ: Da, kako vi kažete, onaj mali mangup sa bernardincem. A verujte mi, gospođo Rigo, kunem vam se da je to bio jedan običan poluvučjak, no sad svejedno, onaj mali mangup koji se uvlačio u pojate sa Julijom Sabo...

MARIJA RIGO: Pa ti se ponašaš potpuno razmaženo. Gle... (ljubazno) nećeš valjda još da kažeš da nisi bio mali seoski mangup... Bio si veći mangup nego sva ostala seoska deca... Emile, da znaš samo kakav je on bio mangup, a sada mu je još krivo što mu to njegova dobra stara učiteljica kaže... Emile, zakasnićemo, koga vruga radiš tamo? Emile... (Mladiću, poverljivo.) Sigurno je pošao u špajz da trgne još koji gutljaj... (Osvrće se da je Emil ne čuje, tiho.) Moram ti

priznati, Andi, počeo je jadnik da pije otkako nam je stariji sin, tvoj školski drug, Anton, otišao u inostranstvo... Ali, vidiš, iz poštovanja prema meni, ne pije preda mnom više od čaše-dve i to samo kad je u društvu... Emile! Zakasnićemo.

MLADIĆ: Dakle, zbogom, gospodo Rigo, zbogom i izvinite što sam ostao ovako dugo...

MARIJA RIGO: Zaboga, Andi, pa ti o sebi nisi još čestito ništa ispričao. Reci mi makar...

MLADIĆ: Eto, bio sam došao na malo hodočašće i rekoh sebi: Hajde da posetim svoju staru dobru učiteljicu, hajde da vidim šta je bilo sa mojim drugovima, sa Belom Horvatom, sa Julijom, sa svima ostalima. Rekao sam u sebi: ljudi se menjaju, predeli ostaju isti... I vidite, gospodo Rigo, nisam našao ništa od svega toga... Čak ni drveće nisam našao, čak ni ona dva hrasta u čija sam stabla urezao svoje ime...
(Ulazi Emil, malo pijan i uplašen, naglo ostareo, sa kišobranom i malo pogrbljen, govori umorno.)

EMIL (iskreno umorno): Kažem ja vama, mladiću, tako vam je to sa uspomenama: dim, para, san, magla, ništa.
(Krenu zajedno. Emil još uvek nešto priča. Mi ga ne čujemo.)

ZATAMNJENJE